

Dr. Lejla Žujo – Marić
Fakultet humanističkih nauka,
Univerzitet „Džemal Bijedić“ u Mostaru

821.163.4(497.6).09 „16/19“
Izvorni naučni rad

GLASOVI IZ STARIJE BOŠNJAČKE KNJIŽEVNOSTI: KULTURNO PAMĆENJE I KOLEKTIVNI IDENTITET U NEKIM TEKSTOVIMA ALHAMIJADO KNJIŽEVNOSTI

SAŽETAK

S obzirom na to da se alhamijado poezija po svojim tematsko – idejnim karakteristikama okvirno može odrediti kao ljubavna, moralno – poučna i buntovna, a žanrovski smjestiti u rasponu od lirske ljubavne pjesme, kaside, nasihata, do mahzara i arzuhala, ovaj rad će se kretati u već određenim poetičkim osobitostima ovog dijela bosanskohercegovačkog književnog naslijeđa s fokusom na arzuhal i mahzar. Ove forme otvaraju prostor za sagledavanje alhamijado buntovnog pjesničkog naslijeđa u kontekstu kulturnog pamćenja. Cilj je propitati na koji način se oblikuje slika Bosne, kolektivno pamćenje i kulturni identitet u arzuhalima i mahzarima zabilježenim u *Hrestomatiji bosanske alhamijado književnosti* Abdurahmana Nametka objavljenoj prije tačno četrdeset godina. Interpretacija će biti zasnovana na sljedećim tekstovima: *Arzuhal protiv Spore* Hadži Jusufa Livnjaka, *Duvanjski arzuhal* Mehmed – age Pruščanina i *Mahzar piše bosanska fukara* Mustafe Firakije.

Ključne riječi: alhamijado poezija, arzuhal, mahzar, historija, prostor, kulturno pamćenje

Alhamijado književnost kao oblik umjetničkog stvaranja koje se u okvirima bosanskohercegovačke književnosti može pratiti od prvog teksta s kraja 16. stoljeća do modernog doba svoje korijenje crpi iz mnoštva kulturnih utjecaja. Sa jedne strane nesporna je njena veza s usmenom književnošću i orijentalno –

islamskom duhovnošću, a sa druge uokvirenost u južnoslavensku interliterarnu zajednicu¹.

Alhamijado književnost je pučka književnost Bošnjaka. U njoj ne prepoznajemo dvorsku bezbrižnost nad Ovosvjetskim. U alhamijado književnosti je začetak pjesničkog glasa rasrđenog nepravdom, podizanje otpora protiv nepravedne vlasti, a poetika sufizma nije igra metaforâ već praktični naputak za duhovnog putnika. U alhamijado buntovnoj poeziji Bošnjak nastavlja tragom baladesknih i epskih ideja da ne kabuli "ni sultana ni vezira / nit ikaki" gospodara" kao i onu misao o tome koga se boji: "Boga malo, sultana nimalo, a vezira kol'ko dore svoga". Pobuna u alhamijado književnosti prelazi iz svijeta epske hiperbole u svijet teškog preživljavanja, stalnih dalekih ratišta, čestih gladi, požara i kuge. Pišući arzuhale, kao predstavke upućene vlasti, bošnjački su pjesnici podizali glas protiv nepravednih vezira i drugih carskih namjesnika. Upozoravajući vlast na različita nedjela, pjesnici se pojavljuju kao glas običnog čovjeka u zaštitu čijih interesa i ustaju.

(Šemsović, 2016: 20)

Uz spomenute segmente bosanskohercegovačke kulturne baštine, književno stvaranje alhamijado pjesnika ukazuje na kontinuitet stvaranja na narodnom jeziku arapskim pismom, objedinjujući kolorit kolektivnog pamćenja sa specifičnim historijskim, društvenim i kulturnim prilikama vremena u kojem je nastajala, te „dokumentira odlučnost bosanskih muslimana kao etničke zajednice da sačuvaju maternji jezik i na njemu grade svoj slavensko-islamski identitet“ (Ramić, 2016: 51). Diferencirana na poeziju i prozu, a unutar njih dobivajući preciznija određenja, ova vrsta literarnog stvaranja mjesto je oblikovanja i određenih toposa koji će se prepoznavati i u djelima nastalim u kontekstu

1 U kontekstu ovoga rada važno je navesti da je na Trećem simpoziju o bosanskom jeziku održanom 20. i 21. maja 2021. godine jedan od zaključaka i onaj koji obuhvata naziv alhamijado književnost, a glasi: "Uvažavajući terminološke izraze bosanska alhamijado literatura, bosanska alhamijado književnost, bosanska alhamijado pismenost i sl. a pozivajući se na izvore ove literature, predlaže se i upotreba termina bosnevijska literatura, bosnevijska književnost, bosnevijska pismenost i sl." v. <http://izj.unsa.ba/treci-simpozij-o-bosanskom-jeziku-20%E2%80%9221-maj-2021/?fbclid=IwAR0RQqfTCAvaNXiJaCa9a3N3JIMccA-UNBe9T9FTXvBtcUJdUU8IRDBFW1E>

modernih poetičkih obrazaca i kontinuiranog dijaloga sa književnom tradicijom ovoga prostora. Unutar pjesništva okvalifikovana kao ljubavna, moralno – poučna i buntovna, alhamijado poezija gradi vezu sa raznolikim književnim utjecajima koji su se utkali u njen poetski identitet. I ova vrsta književnog izraza dokazuje da „književni tekstovi postaju prostori označavanja, pribiranja i okupljanja simboličkih znakova izgubljenog i potisnutog kolektivnog bića i identiteta, ali i prostori unutarnjeg raslojavanja i diseminacije“ (Duraković, 2012: 115).

U poeziji ljubavnog tematsko – sadržajnog usmjerenja prisutan je dah lirske narodne tradicije, sevdalinke i balade, u pjesmama moralno – poučne orijentacije uočljivi su doticaji sa orijentalnom duhovnošću i njenim preplitanjem sa bosanskohercegovačkim kulturnim elementima, dok se u tekstovima buntovne alhamijado poezije prepoznaju društvena pitanja poetizirana u kolektivni glas mahzara i arzuhala.

Identitet(i) u društveno angažiranim pjesmama alhamijado književnosti

Društveno angažirana alhamijado poezija prepoznatljiva je i po pojedinačnim pjesničkim figurama: iz rijeke kulturnog pamćenja izdvaja se Abdulvehab Ilhamija kao pjesnik koji snagom svog kazivanja simbolizira pobunu protiv nepravde i nepovoljnog položaja bosanskog čovjeka u virovima historije. Njegov glas s kraja XVIII i početka XIX stoljeća ostaje upečatljiv i inspirativan i za pjesnike tokom XIX i XX stoljeća. Abdurahman Nametak ističe da je utjecaj Ilhamijine pjesme *Čudan zeman nastade prisutan u nekoliko pjesama anonimnih autora* gdje se „zapaža kritičko sagledavanje društveno – političkih i socijalnih prilika u Bosni krajem XVIII i početkom XIX vijeka kada je lična i imovinska sigurnost bila ugrožavana“ (Nametak, 1981: 194), dok Muhsin Rizvić prepoznaje prisustvo Kaimijinog glasa u književnoj atmosferi 30 – ih godina XX vijeka u Bosni i Hercegovini kada „bošnjački pjesnici i kritičari iz pokreta socijalne literature obnavljaju na novim idejnim osnovama buntarstvo alhamijado pjesnika Kaimije i Ilhamije“ (Rizvić, 1994: 35). Sa druge strane, ovo je poezija kolektivnih tonova čiji su glasovi uklopljeni u jedno tijelo s akcentom na goruća društvena pitanja na koja se upućuje kolektivnim peticijama i molbama – arzuhalom i mahzarom.

Arzuhali i mahzari prepoznatljive su forme alhamijado poezije društvenog tematsko – sadržajnog usmjerenja, u literaturi nazivanom i *buntovnom*. U ovim formama lirski subjekt glasnik je zajednice i nedaća koje se dramatično odvijaju na toposu granice i izloženosti Bosanskog ejaleta kao najzapadnije tačke Osmanskog carstva. Ova vrsta alhamijado poezije je nastala kao poetski izraz društvenih pitanja i kolektivnog stanja bosanskog prostora u okviru Osmanskog carstva, a ono što dominira jeste oštrina lirskog glasa spremnog da o negativnim historijskim prilikama svjedoči iz golog ljudskog iskustva, iz drugosti koja se najbolnije osjeća upravo na zapadnim graničnim tačkama velike osmanske imperije.

Vedad Spahić u svojoj knjizi *Književnost i identitet* uočava da je alhamijado književnost imala važnu ulogu u *premošćavanju kulturnog hijatusa* između književnosti na orijentalnim jezicima i drugih formi književnog stvaranja, poput usmene književnosti. Njena namjena je važna stavka iz koje se postavlja pitanje kakav je doprinos imala u oblikovanju identiteta bošnjačke književnosti što se aktuelizira kroz ovo istraživanje buntovne alhamijado poezije s fokusom na arzuhali i mahzari kao forme u kojima se oblikuje i potvrđuje kolektivni identitet, a potom i kulturno pamćenje.

Političke i socijalne krize Osmanskog carstva literarno se reflektuju u stihovima arzuhala i mahzara svjedočeći koliko se historijski potresi utiskuju u mentalitet bosanskog čovjeka određujući njegov doživljaj historije i interpretaciju historijski važnih događaja. U prilog tome ilustrativna je misao Abdurahmana Nametka da i „kad se ne bismo osvrtni na historijska data o stanju Bosne i njenih naroda u posljednjim stoljećima osmanlijske uprave u njoj, sami alhamijado tekstovi pružaju dovoljno materije da se bosanska stvarnost toga perioda upozna i da slika bude stvarna“ (Nametak, 1981: 13). Na istom fonu je Muhamed Huković u svome tekstu *Kritički tonovi alhamijado pjesništva* istaknuo da se „kritički odnos prema događajima i zbivanjima u društvu manifestirao negdje u otvorenoj optužbi negativnih pojava i njihovih nosilaca, negdje je neslaganje sa pojavama izrečeno u vidu savjeta ili preporuka da se nešto čini ili ne čini, a negdje je to nezadovoljstvo izraženo u sklopu opisivanja nekih drugih pojava“ (Huković, 1990: 201).

Glasovi iz mahzara i arzuhala ne štete ni predstavniku lokalne vlasti onda kada njihova sila prijete malom čovjeku: u mnoštvu tekstova uočava se

preplitanje kolektivnog i ličnog, gdje su kolektivni identitet i lični glas usklađeni da se ispjeva pobuna protiv vladajućih društvenih struktura ili pojedinaca, da se krikom i jasnim ukazivanjem na nepravdu osvjetli položaj malog čovjeka, odnosno, običnih ljudi – raje ili poetski rečeno – *bosanske fukare*. U smislu imenovanja i obraćanja, alhamijado buntovnom poezijom dominiraju društveno uvjetovane uloge: od porodičnih gdje se epistolom *Pismo u bratu u Kozarac* ispovjednim tonom javlja brat čiji se glas oblikuje u emotivnom luku od brige, neizvjesnosti do opomene i molbe za pomoć, pa sve do službenika u okviru osmanske administracije raspolučenih između naroda i vlasti i bosanske fukare čija je pozicija u potpunosti obremenjena utezima koje je historija nataložila na bosansko tlo.

Arzuhal i mahzar kao forme povijesnog svjedočenja

Koncipirani kao kolektivni izvještaji, peticije i pritužbe protiv vlasti, arzuhali i mahzari su žanrovi koji svojim dokumentarističkim okvirom ostavljaju prostor da mali, obični ljudi iskažu svoj negativan stav prema ratovima, historijskim nepravilnostima i vlasti koja ne mari za maloga čovjeka i njegov teret u vrtlogu stvaranja Velikih priča. Njihov ton odlikuje neposrednost i apelativnost. I kada se stanje malog čovjeka u vrtlogu historijskih igara ne može promijeniti, riječ pobune ostaje utkana u tekst i kulturno pamćenje.

Tematski spektar alhamijado buntovne poezije kondenzira *figure bosanske povijesne tragike*: težak život na granici, iscrpljenost uslijed ratovanja, siromaštvo i epidemiju doživljene kao traumu. Izvučene iz surove bosanske realnosti ove činjenice upisuju se kao književni motivi u arzuhal i mahzar – forme buntovne alhamijado poezije. Sagledani u konceptima kulture, identiteta i pamćenja, arzuhal i mahzar su dokumentarni trag o kolektivnim vrijednostima jedne zajednice, svjedočanstvo o njenom životu u određenom historijskom trenutku i prostoru. Kolektivne vrijednosti upotpunjuju se i uglom iz kojeg se doživljava historija, te sposobnošću da se glas iz određene historijske pozicije samostalno intonira. Zbog toga je oblikovanje kulturnog pamćenja i kolektivnih vrijednosti jedino moguće iskazati s jasnog moralnog uporišta iz kojeg se pjeva/ stihovano pripovijeda i tuži na društvene i političke prilike. Lirski glas obilježava

angažiranost „u izlaganju činjeničnog stanja: od podaničke poslušnosti, geografski i strateški važnog položaja Bosne, iznošenja prinesenih žrtava za odbranu Bosne i ovog dijela Turske carevine, preko ukazivanja na brojne nedaće i siromaštvo Bosne do tople molbe za pomoć“ (Nametak, 1981: 17).

Jednim od najstarijih arzuhala smatra se *Arzuhul protiv Spore* Hadži Jusufa Livnjaka. Vremenski je smješten u 17. stoljeće i već će ovaj tekst pokazati neke od ključnih karakteristika ovih formi: odnos nejednakosti i lirski govor iz pozicije obespravljenih, kolektivne probleme i njihovo poetsko uobličavanje uz elemente dokumentarnog. Abdurahman Nametak ističe da je „Hadži Jusuf, sin Muhamedov uputio dvije peticije kadiji u Imotski: prvu, protiv njegovog zastupnika (naiba) Ibrahima Spore, nazivajući ga rđom i tužeći se da on „ne umi suditi“, a drugu protiv Sporinog ćehaje, za koga kaže da bi ga trebalo objesiti“ (Nametak, 1981: 13).

U sadržajno sažetom izvještaju upućenom imočkom kadiji lirski subjekt svoju oštricu upućuje na ličnost Spore dajući negativne kvalifikacije na njegov odnos prema narodu, te na nevolje koje uzrokuje svojim neljudskim ponašanjem. Arzuhal sadrži pet strofa i svaka cjelina oslikava određeni aspekt Sporinog negativnog vladanja, a osnovni motiv jeste traženje pomoći od imočkog kadije da se stanje promijeni i da se poslušna glas poniženih.

Za razliku od od Livnjakovog, Pruščaninov arzuhala je narativno usloženiji, te nastoji objediniti i lični i kolektivni ugao kao panoramu iz koje se može čitati mnoštvo tema ugrađenih u narodnu svijest i forme usmenog pamćenja. Iz poetičkog okvira izvještaja koji ima za cilj da široko i precizno obavijesti adresiranog, proizlazi i karakter Pruščaninovog *Duvanjskog arzuhala* koji izrasta u poemu od pedeset i osam strofa kazujući epskom širinom, ali lirskim glasom, o nepovoljnom stanju na granici, nezavidnoj poziciji pojedinca razdijeljenog između vlasti koju predstavlja i naroda koji ga kao takvog ne prihvata. Zbog toga se u potpunosti može prenijeti stav Abdurahmana Nametka koji kaže da je u ovom tekstu prisutan „neuobičajeni i nesvagdanji prasak čovjeka koje su izazvale nevolje njegove.“

Ova nezavidna egzistencijalna situacija kao da prototekstualno određuje sudbinu pojedinca u brojnim djelima novije bosanskohercegovačke književnosti, pokazujući da se dramatičan položaj bosanskog čovjeka, baš kao

i trauma uzrokovana historijom, transgeneracijski prenose i pamte kao trajno iskustvo ovoga prostora. Glas lirskog subjekta koleba se između individualnog i kolektivnog, uz kritiku, opomenu i otpor, ali i molbu *gospodi* da se stanje promijeni. Sadržaj *Duvanjskog arzuhala* izgrađuje se kroz dvije linije: ličnu i kolektivnu. Firakija se žali na vlastiti položaj slikovito govoreći o bezizlaznoj situaciji u kojoj se nalazi stiješnjen između oglušenosti vlasti i pitanja naroda. U stihovima gdje je akcenat na ličnom u odnosu spram vanjskog i historijskog, uočljivo je da lirski subjekt precizira svoj društveni položaj kazujući da je *hizmećar*, a navodeći i poziciju onih u čijoj se službi nalazi. Kako se tkivo arzuhala tematski širi obuhvatajući brojne probleme, tako u lirskom subjektu sazrijeva pobuna.

Raspolućenost između vlasti i naroda, lirski subjekt dočarava i specifičnom upotrebom riječi i fraza: dijelovi kojima se kazuje o nepovoljnom stanju vojnika napisani su turskim jezikom – jezikom uprave, vlasti i društvenog sistema moći, a u onim dijelovima gdje se osjeća otpor i historijska kob, narodni jezik dolazi do izražaja. Uronjen u tragični bosanski prostor, *Duvanjski arzihal* portretira sliku *krajine kao krvave haljine* prepoznatljivu u narodnoj kulturi i pjesništvu, a narodno iskustvo i oprez prema historijskim događajima iskazuje se i ikavizmima i dijalektizmima (*mih, smih, lipo, jam`te*). Upravo se dramatičnost života na granici osjeća u duvanjskom kraju – uz glas o nepovoljnom položaju u pograničnoj službi, lirski subjekt portretira i ovaj prostor kroz geografske i kulturne znamenitosti kao surov i neprijateljski, što je uz, realne historijske okolnosti, i pokazatelj da se historija u bosanskohercegovačkim okvirima doživljava iznutra kao slika i emocija. Osjećanje beznađa, napuštenosti i uzaludnosti upotpunjavaju koncepti hladnoće – „Gone zimi odonde“ (Pruščanin, 1981:172), a figurama utovarenih i zlostavljanih životinja (*konji, svinje*), pored potrebe da se ukaže na neumitnosti bosanskog života, u figurativnom smislu se duboko ukazuje i na dehumanizirani svijet i okovanost ljudsku vremenom i prostorom. Iako u brojnim mukama, lirski subjekt u kolektivnom tonu kazuje da se na granici čuva svijest o časti i prkosu zadržavajući jasnu etičku poziciju iz koje je „da otimamo – zorba/ da krademo globa“ (Pruščanin, 1981: 181).

Glas iz historijske drugosti dominira pjesmom *Mahzar piše bosanska fukara* Mustafe Firakije. Od samog naslova te nadalje kroz cijelu pjesmu afirmiran je kolektivni identitet sa izgrađenim negativnim stavom prema historijskim

okolnostima koje mali ljudi osjećaju na svojoj koži. Kolektivna peticija upućena sultanu vapaj je da se stanje promijeni i da se historija direktno posvjedoči iz ugla onih koji je trpe, slikovito nazvanih *fukarom*. Firakija u ovoj pjesmi literarnim putem dokumentuje tešku sudbinu Bosne u prvoj polovini XIX vijeka: ratuje se za više interese carstva, stanovništvo uslijed siromaštva i iscrpljenosti trpi posljedice epidemije kuge, te se aktivno odvija borba sa upadima neprijatelja, a sve to sa sobom nosi život na samim granicama Osmanskog carstva.

Uz vremenski narativni aspekt, prostor je još jedna od poetički bitnih odrednica: figure ljudskog tijela također doprinose lociranju traume i njenoj konkretizaciji kroz ljudsku optiku. Ranjeni dijelovi tijela izdvojeni i smješteni kao središnja slika pokidanosti svjedoče nemoći bosanskog čovjeka da promijeni svoju historijsku poziciju, te o tome kako se gubilište historije ispisuje tijelom i krvlju *fukare*. Sinegdoha koju upotrebljava Firakija („*ni ranjenika ni hesaba nejma,/ u kog ruke, u kog noge nejma/ u kog uha, u kog oka nejma*“ (Firakija, 1981: 186)) poetski su put osvjetljavanja doprinosa Bosne i Hercegovine očuvanju granica Osmanskog carstva jer je Bosna svom *serhatu glava*, drugačija i tragičnija u odnosu na druge regije i zemlje u sastavu Osmanskog carstva, a posebno tokom XIX stoljeća kada se stišava nekadašnja moć imperije.

Uz to, prostornim figurama se potencira i odnos nejednakosti: Stambol i Bosna, centar i periferija, ogledalo su različitih vrijednosti u okviru istoga carstva: „*Čudo ja sam hodio,/U Stanbolu sidio,/ Ovog nisam vidio/Što je nami, gospodo!/ Svi u Bosni neferi/ Evlerinde seferi,/ Mi sve aša jokari./Što smo krivi, gospodo?!*“ (Firakija, 1981: 176).

Svjedoci bosanskohercegovačke historije govore o njenoj tragičnosti kroz forme usmene kulture pamćenja: potctrava se toponimska odrednica bosanski (*Bosna, bosanska vojska, bosanski hareketi*), jezički sklopovi i stajaća mjesta karakteristična za usmenu narodnu kulturu (*zemljica, sitna arzuhala ostarije majke*), baš kao i u narodnoj epskoj pjesmi sultan je nazvan *suncem ogrijanim*, a kompozicioni okvir daje deseterac. U duhu epskog kulturnog koda njeguje se i svijest o hrabrosti, junaštvu, ali i žrtvi, o šehidima, slavnim bosanskim sinovima, te se i kroz spominjanje predaka i njihove uloge u očuvanju Bosne oblikuje svijest o prošlosti kao vrelu identiteta i časti.

Sjećanje na mrtve jedno je od bitnih komponenata oblikovanja identiteta i kulturnog pamćenja – „u unatraženom vezivanju za mrtve putem sjećanja,

zajednica se osvjedočuje u svom identitetu (Assmann, 2005: 74), a za bosansku fukaru sjećanje na mrtve je vid identifikacije i čuvanje svijesti o sebi na historijskoj vjetrometini.

Ovdje kao da dolazi do potpunog zrenja narodne svijesti: dok se u prethodno spomenutim arzuhalima lirski glasove tuže i na kadije i ajane i njihov odnos spram kolektiva, dotle se u Firakijinom mahzaru glas usmjerava direktno sultanu, ključnoj figuri i simbolu cijelog carstva. Odatle i relacija *bosanska fukara – sultan*, gdje se u prostornoj paralelno ogleda i etička potka mahzara, te se može čitati u lotmanovskim prostornim relacijama *dolje – gore*. S obzirom na to da se mahzarom kao dokumentovanom formom progovara o historijskim činjenicama kojima se potencira historijska uloga Bosne u očuvanju granica Osmanskog carstva, svjedočenje bosanskog kolektiva kreće se na granici između historijskog i sakrificijelnog. Sakrificijelnom profilu svjedoka doprinosi epski obrazac unutar kojeg je smještena kolektivna peticija, glas svih uvrijeđenih i poniženih u Bosni, svjesnih svoje historijske pozicije i žrtvovanja za velike ideje. Razočarenje u sve velike ideje i misao o uzaludnosti žrtve zahtijeva da se iz perspektive golog ljudskog iskustva prenese negativna poruka preživjelih, a to čine i glasovi uklopljeni u ovaj žanr buntovne alhamijado književnosti. Tako je etički imperativ bosanske fukare oblikovati historijsku sliku iz svoje vizure, ukazati na trpnju i bol običnih ljudi koji nisu kreatori historijskih procesa, ali se historija, vojne pobjede i porazi prelamaju preko njihovih leđa. Unatoč svemu tome, njihov doprinos u očuvanju Osmanskog carstva ostaje nevidljiv i nepriznat.

Važni u ukupnoj poetici alhamijado književnosti, arzuhal i mahzar afirmiraju topos granice čije značenje se može višestruko otkrivati: pošavši od temeljne činjenice da alhamijado književnost nastaje u susretu domaćih (jezik) i stranih (pismo) elemenata kulture do svijesti da se, s jedne strane, njihova unutarnja priroda kreće između dokumentarnog i literarnog, historijskih događaja i njihove optike u književnom polu, a ne smije se zanemariti ni činjenica da su neki njihovi elementi prvo bili prisutni u narodnom pamćenju, a onda su svoje mjesto u kulturi materijalizovali zapisivanjem.

Reflektujući narodno iskustvo i duh srednjovjekovnih bosanskih administrativno – pravnih pisama uz prepoznatljive motive *krajine, krajišnika, opreza, časti i ljudstva* iz krajišničkih pisama i epske narodne pjesme, arzuhal

i mahzar sublimirali su viševjekovno iskustvo bosanskog čovjeka ukazujući da pitanje kulturnog pamćenja i afirmacija kolektivnog identiteta na neuralgičnoj tački, kakva je granica, doživljava potpunu emanaciju intenzivnije se potcrtavajući u odnosu na centar. Kolektivni identitet i pamćenje historije izgrađuju se kroz figuru svjedoka, u svijesti o žrtvi za vrijednosti carstva sa sjećanjem na mrtve koje je identitarno čvorište i pokazatelj odnosa spram vremena i prostora. Glasovi iz arzuhala i mahzara stoje na razmeđu slavne prošlosti i neizvjesne budućnosti, ali uvijek duboko utemeljeni u bosanski prostor. Narativni identitet koji se ovdje obrazuje utjecat će na unutarnje psihološko oblikovanje modernog junaka koji je nemoćan da promijeni svijet, utječe na historiju i vlast, ali bira da o njenim razornim moćima neustrašivo govori.

Arzupal i mahzar potvrđuju da se historija kroz književni tekst ne oblikuje kao skup procesa nego kao emocija i unutarnje stanje nemira, traume i neizvjesnosti. Ova vrsta poezije će biti bitan prototekst za vrijednosti na kojima će se ispisivati stranice novije bošnjačke književnosti, u prvom redu književnost preporodne orijentacije, a to se ogleda u spoznavanju *individualnog pjesničkog talenta* kroz obzore bosanskohercegovačkog prostora i njegovih kulturnih sinkretizama.

VOICES FROM OLDER BOSNIAK LITERATURE: CULTURAL MEMORY AND COLLECTIVE IDENTITY IN SOME TEXTS OF ALHAMIADO LITERATURE

SUMMARY

This work deals with older Bosniak literature where alhamiado poetry plays important role between oral and written culture. The focus in this work is in some older literary forms such as arzupal and mahzar. They are interpreted as parts of Bosniak`s literary heritage, but also as places where cultural memory and collective identity play important role.

Key words: alhamiado poetry, arzupal, mahzar, history, space, cultural memory

Izvori

- Firakija, Mula Mustafa, „Mahzar piše bosanska fukara“ u: Abdurahman Nametak, Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti, Svjetlost, Sarajevo, 1981. godine, str. 184 – 186.
- Livnjak, Hadži Jusuf „Arzuhal protiv Spore“ u: Abdurahman Nametak, Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti, Svjetlost, Sarajevo, 1981. godine, str. 165 – 166.
- Pruščanin, Mehmed – aga, „Duvanjski arzuhal“ u: Abdurahman Nametak, Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti, Svjetlost, Sarajevo, 1981. godine, str. 172 – 183.

Literatura

- Aleida Assmann, *Duga senka prošlosti*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2011.
- Assmann, Jan, *Kulturno pamćenje*, Vrijeme, Zenica, 2005.
- Huković, Muhamed, Kritički tonovi alhamijado pjesništva u: Prilozi za orijentalnu filologiju br. 39, str. 201 – 210, Sarajevo, 1990.
- Nametak, Abdurahman, *Bosanska alhamijado književnost*, Svjetlost, Sarajevo, 1981.
- Ramić, Ibnel, „Slavska komponenta kulturnog identiteta Bošnjaka u u književnosti osmanskog perioda – između afekcije i afirmacije, str. 43 – 58, u: *Književnost kao prostor izazova u reprezentaciji/ konstrukciji bošnjačkog kulturnog identiteta*, Naučni skup, Brčko, 15- 16.10. 2016., Brčko, 2017.
- Rizvić, Muhsin, *Panorama bošnjačke književnosti*, Ljiljan, Sarajevo, 1994.
- Spahić, Vedad, *Književnost i identitet*, Lijepa riječ, Tuzla, 2016.
- Šemsović, Sead, „Književnost kao zrcalo posebnosti i opštosti unutar bošnjačkog kulturnog identiteta“, str.15 – 24 u: *Književnost kao prostor izazova u reprezentaciji/ konstrukciji bošnjačkog kulturnog identiteta*, Naučni skup, Brčko, 15- 16.10. 2016, Brčko, 2017.